

Когнітивно-прагматичний підхід до дослідження притчі

Роботу виконано на кафедрі германської і фінської філології КНЛУ

У статті розглянуто особливості когнітивно-прагматичного підходу до дослідження притчі. Автор досліджує зміст морально-ціннісних утворень свідомості, ментальних процесів та особливостей художнього сприйняття особистості в межах притчевого дискурсу.

Ключові слова: притча, когнітивно-прагматична спрямованість, моральність, перлокутивний ефект, естетичне сприйняття, фокус емпатії, точка зору, ефект напруження.

Мусієнко Ю. А. Когнітивно-прагматический подход к исследованию притчи. В статье рассмотрены особенности когнитивно-прагматического подхода к исследованию притчи. Автор анализирует содержание морально-ценностных образований в сознании, ментальных процессов и особенностей художественного восприятия в рамках притчевого дискурса.

Ключевые слова: притча, когнитивно-прагматическая направленность, моральность, перлокутивный эффект, эстетическое восприятие, фокус эмпатии, точка зрения, эффект напряжения.

Musiienko Yu. A. Cognitive and Pragmatic Peculiarities of Parable Analysis. The cognitive and pragmatic peculiarities of parable analysis are investigated in the paper. The author analyses the content of moral-axiological formation in mind, person's mental processes and aesthetic perception peculiarities in the scope of a parable discourse.

Key words: parable, cognitive-pragmatic loading, morality, perlocutionary effect, aesthetic perception, empathy focus, view point, suspense effect.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний стан розвитку лінгвістики, спрямований на вивчення мовних явищ як цілісної системи та її комунікативної варіативності в соціокультурних ситуаціях спілкування, викликає потребу в нових підходах до опису її одиниць з огляду на лінгвокогнітивний та функціонально-прагматичний аспекти мовлення. Як зазначають науковці [2, 292–300; 8], у лінгвокогнітивних дослідженнях спостерігається тенденція дослідження мовного дискурсу в його функціонально-мовленнєвому вживанні, що відповідає постулатам антропоцентричної парадигми лінгвістичних досліджень. Аналіз робіт, присвячених дослідженню повчального дискурсу, зокрема притчі, свідчить про те, що моральність та духовність привертають останнім часом велику увагу лінгвістів та літературознавців, набуваючи ознак однієї із центральних проблем сучасної лінгвістики (див. праці Ю. В. Веремчук, Т. В. Данилової, І. В. Кузнецової, Р. І. Кузьміної, Л. І. Кушнарської, Л. С. Піхтовнікової, О. О. Товстенко, О. В. Тупахіної, І. М. Яремчик, L. Lowry, R. H. Stein, M. Turner, F. Th. Vischer та ін.).

З огляду на це, повчальна ідеологія протягом понад двох тисячоліть не може не вплинути на розвиток людства, його цивілізацію, суспільно-політичний устрій, на пануючу в суспільстві ідеологію, морально-етичні норми та, врешті, на людську свідомість, а отже, на мову взагалі з усією її багатогранністю. Так, зокрема, відзначимо, що тексти притч, зберігаючи інформацію з історії, етнографії, національної психології, національної поведінки, відображаючи мовні фактори крізь призму духовної культури, створюють свої концептуальні картини світу, відображені в мовних картинах. Проте дискурс притчі, будучи невід'ємною часткою суспільної ідеології, морально-етичних норм, людської свідомості та пізнання, недостатньо вивчений саме в межах когнітивно-прагматичного підходу.

З огляду на це, **метою** цієї статті є розгляд особливостей когнітивно-прагматичного підходу до дослідження притчі як теоретичного підґрунтя відповідного експериментально-фонетичного дослідження. Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання таких **завдань**: проаналізувати морально-ціннісні утворення притчевих текстів; дослідити специфіку художнього сприйняття й емоційного спрямування притчевого дискурсу; розглянути специфіку реалізації когнітивно-прагматичного потенціалу в межах текстів притч.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У контексті нашого дослідження дискурсу притчі слід зазначити, що моральна спрямованість конкретних

дій людини набуває здатності усвідомлювати внутрішню діалектику морального виміру, співвідносити його з власними уявленнями про добро і зло, належне та справедливе, вічне і минуле, з голосом власного сумління. У зв'язку з цим, моральні цінності розглядають як об'єктивно наявні, сформовані конкретно-історичним і соціальним досвідом людства: моральні норми, принципи, ідеали, поняття добра та зла, справедливості, щастя. З іншого боку, моральними цінностями може виступати особистісний феномен як персоніфіковане ставлення людини до загальних моральних цінностей, їх прийняття чи заперечення [4, 72].

Зважаючи на виявлення моральних цінностей у текстах притч, слід говорити про їх інтенсифікацію в оформленні повчального дискурсу, а саме англійської притчі з її когнітивним та комунікативно-прагматичним потенціалом. Слід зазначити, що повчальний дискурс є цілеспрямованою комунікативною дією, зумовленою особливою адресато-адресатною конфігурацією, з ілюкативною метою здійснення адресантом повчання партнерів по комунікації, що включає вербальні та позалінгвальні компоненти комунікації. При цьому суб'єкт висловлювання стає центром дискурсивного простору, оскільки в його індивідуальному мовному досвіді сходяться воедино всі лінії дискурсу [5, 59–73].

Узагальнюючи аналізовані нами підходи до дослідження притчі [5; 7; 9; 11], вбачаємо необхідним зазначити, що притчу трактують як максимально типізоване й узагальнене повісткування ілюстраційного характеру з елементами іносказання, в основу якого покладені такі життєві ситуації, котрі за доступністю розраховані на самостійне осмислення читачем/слухачем, а тому й навмисне позбавлене чітко сформульованої авторської думки, висновку, моралі чи ідеї [9, 217]. При цьому простежується наявність широкого узагальнення міфологічного плану, перевага ідеї над логікою художнього зображення, яка зумовлює появу фантазмагорії, гротеску, абсурду, тобто “нереальної реальності”, психомоделей образів-персонажів (архетипів), і які, в свою чергу, ведуть до притчевого способу побудови сюжетів, змалювання образів, впливаючи тим самим на свідомість та мислення реципієнта [7].

У площині когнітивно-прагматичного підходу до дослідження притчі звернемо увагу на типові риси притчевої поетики, якими є імперативність, параболічність структури, телеологічність та есхатологічність притчевого часу, відсутність або вторинність просторових характеристик, наявність сюжету, нерозвиненість характерів персонажів та невизначеність авторського начала, алегоричність, інакомовність, символічність [9]. У межах ментальних просторів притча не обмежується поверховим фабульним, ситуативним змістом, зазвичай вона містить декілька шарів глибинного змісту, які іноді можуть діаметрально відрізнятись від поверхового. Звідси виокремлюють обов'язковий для притчі елемент інакомовлення, який є свого роду механізмом активізації мислення реципієнта, внутрішня активність адресата при цьому залишається авторитарною.

Поглиблюючи розгляд моральних цінностей, ми можемо виділити такі їх функції: 1) експресивну, яка сприяє самоствердженню і самовираженню індивіда, при цьому людина прагне прийняти цінності, передати іншим, досягнути визнання, успіху; 2) адаптивну, яка полягає у здатності людини задовольняти свої основні потреби тими способами і засобами цінностей, якими володіє суспільство; 3) захисну, коли ціннісні орієнтації виступають свого роду фільтром, який пропускає лише ту інформацію, що не потребує суттєвої перебудови всієї системи особистості; 4) пізнавальну, яка спрямована на об'єкти і пошук інформації та є необхідною для підтримки внутрішньої цілісності особистості; 5) координація психічного життя, гармонізація психічних процесів, узгодження їх із часом і застосування до умов діяльності. Зазначені вище функції моральних цінностей чітко відображені в поетиці притч, що призводить до реалізації морального імперативу й активізації людського мислення для дешифрування тексту і змісту, та моделюванні повчальних ситуацій проблемного характеру для самостійного їх розв'язання читачем/слухачем [7; 9].

Оскільки притча належить до текстів масової культури, їй притаманна емоційність як засіб посилення прагматичного впливу тексту на слухачів/читачів. Мовленнєвий вплив проявляється через досягнення перлокутивного ефекту – переконання слухача/читача в істинності певних тверджень, у результаті чого відбуваються певні зміни емоційного стану адресата, регуляція його поведінки або створюється естетичний ефект [1; 10]. Перлокутивний чинник відіграє значну роль під час проголошення повчального дискурсу, притчі зокрема, спрямованого на переконання людини в необхідності дотримуватися норм та правил життя й сформувати певну поведінкову реакцію. Поняття мовленнєвого впливу на реципієнта розглядають також у теорії мовленнєвих актів, до якої належить низка

питань, пов'язаних із суб'єктом – мовцем, адресатом, їхньою взаємодією в комунікації та ситуації спілкування.

У зв'язку з наведеним вище нами було реалізовано спробу здійснити під кутом нашого дослідження систематизацію функціонально-комунікативного аспекту притч, результати якої наведені на рис. 1.

Рис. 1. Класифікація прагматичної спрямованості притчі

Отже, під час вивчення закономірностей реалізації мовцем тексту притчі з функціонального погляду найвагомішою ознакою, яка впливає на специфіку лінгвокогнітивних особливостей її просодичного оформлення, є прагматична спрямованість. Такий підхід дозволяє під час проведення експериментально-фонетичного дослідження виявити наявну у свідомості мовця кореляцію між його намірами та емоціями. Саме тому в обґрунтованій нами класифікації (рис. 1) за основу її елементів її першого ієрархічного рівня прийнято прагматичну спрямованість притчі, а саме перлокутивне навантаження (вплив на стан слухача/читача) – директиви.

Відтак розроблена нами класифікація дає нам підстави вважати прагматичну спрямованість, а саме перлокутивний чинник, однією із важливих особливостей притчі під час її проголошення, яка характеризується морально-повчальним мовленням, спрямованим на формування в реципієнта певної поведінкової реакції.

Необхідно також ураховувати специфіку сприйняття художнього твору, досліджуючи когнітивно-прагматичний потенціал притчі, у процесі якого відбувається його інтерпретація. Кожна деталь твору набуває для реципієнта особливого, символічного значення, допомагає усвідомити зміст зображеного, тож розглядається диференційовано, уважніше, ніж у життєвих ситуаціях. З точки зору психології, художня деталь виконує функцію стимулу, що впливає на нашу свідомість, актуалізує попередній життєвий і мистецький досвід, викликає певний асоціативний ряд, пробуджує почуття, оцінюється, інтерпретується.

У свою чергу, емоції, які ми отримуємо в процесі естетичного сприйняття, кардинально відрізняються від емоцій, що народжуються за звичайних життєвих обставин, і переосмислюються в особливому контексті свідомості.

У зв'язку з цим необхідно відзначити роль емпатії та її фокалізації в дискурсі притчі. Термін “емпатія” (від грец. *empathia* – співпереживання) досить поширений у сучасній когнітивній лінгвістиці, на думку Д. Чейфа, з упаковкою висловлення [12, 279–314], тобто оформленням висловлення, яке поєднується зі способом подання інформації мовцем та яке непрямо визначається змістом повідомлення і поточним станом свідомості адресата.

З огляду на специфіку нашого дослідження, фокус емпатії безпосередньо спостерігається в дослідженнях притч, оскільки він поєднує процес подання інформації мовцем із поняттям емпатії. Процес фокалізації притчевого дискурсу дозволяє адресанту встановити не лише центр уваги, пропонуваній адресату, але і його оточення [6, 147]. Такий підхід до дослідження проблеми когнітивно-прагматичного спрямування притчі призводить до виникнення траєкторії руху фокусу – пружини сюжетного напруження (ефект “suspense”) [13; 16].

Заслуговує на увагу і підхід М. Тернера [16], зорієнтованого на дослідження притчі. З огляду на його теорію про когнітивну риторичку, можна стверджувати, що в основі мислення людини лежить

художнє мислення (*literary mind*), яке включає такі форми, принципи та види діяльності, як: розповідь (*story*), тобто оповідне мислення; проектування/накладення (*projection*) однієї історії (вихідної – *source story*) на іншу (цільову – *target story*); іносказання/притчу (*parable*) як репрезентацію однієї історії в термінах іншої. За допомогою оповідного мислення, тобто шляхом розповідання, ми можемо зазирнути в майбутнє, прогнозувати, планувати чи пояснювати події; іносказання як принцип роботи думки діє на рівні підсвідомості. Іносказання (парабола) як розумовий процес конструювання значення включає такі етапи та складники: прогнозування (*prediction*) як вияв наративної (оповідної) уяви; оцінку (*evaluation*); планування (*planning*) як постановку мети; пояснення (*explanation*) як окреслення оповідної тропи в термінах: об'єктів і подій; тих, хто діє; історії як їх складної динамічної взаємодії за пізнаваними моделями.

Слід також розглядати поняття *точка зору* (ТЗ) як когнітивно-прагматичну категорію дослідження притчі [1, 155–156; 13]. Із позиції когнітивної лінгвістики ТЗ притчі постає як вузлове поняття концептосфери людини, оскільки саме в ній поєднано суб'єкт, пізнавальну дію й об'єкт пізнання. В аспекті когнітивної лінгвістики ТЗ визнають такою, в основі якої формування адресантом стратегій розгортання різноманітних типів дискурсу і розпізнавання їх адресатом [14, 159–160; 15, 127]. Відповідно, такі стратегії чітко простежуються в притчевому дискурсі, а саме: організаційна, видільна, пояснювальна, сприяльна, стверджувальна, заклиральна, оцінювальна та контролююча стратегія [3, 190–199].

Значний вплив ТЗ здійснює на різноманітні розумово-мовленнєві процеси, зокрема, вибір загальної структури повідомлення, встановлення ментальної відстані між учасниками зображуваної дискурсивної події [1, 156–160]. Беручи до уваги положення українського мовознавця Ф. Бацевича, слід зазначити, що ТЗ у межах притчового дискурсу є когнітивно-психологічною пресупозицією людини, яка спирається на набутий раніше перцептивний і когнітивний досвід, віру, переконання тощо та визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів [1, 157].

Висновки. Викладені вище результати теоретичного аналізу притчі в межах когнітивно-прагматичного дослідження текстів притч свідчать про нерозривний зв'язок перлокутивного навантаження в мовленнєвому акті з ментальними процесами особистості, що призводить до становлення моральних цінностей та орієнтацій шляхом пізнання й інтерпретації. Відтак лінгвокогнітивний аналіз притч можна вважати спробою прокласти міст до несвідомого, до скарбниці внутрішньої образної системи, адже цілком очевидно, що зміст притчі представляє результат спонтанного виявлення і подальшої обробки закодованої інформації шляхом незліченної кількості разів усних переказів.

Перспективи подальшого дослідження. Перспективність та ефективність подальшого когнітивно-прагматичного дослідження притчі вбачається нами у встановленні особливостей просодичного оформлення англійських притч у межах лінгвокогнітивного та прагматичного підходів.

Література

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Л. : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 477 с.
3. Бобырева Е. В. Человек в коммуникации: Концепции, жанр, дискурс : сб. науч. тр. / Е. В. Бобырева. – Волгоград, 2006. – С. 190–199.
4. Бушелева Б. В. Моральная ориентация и ее место в структуре социальной активности / Б. В. Бушелева // Актуальные проблемы формирования социальной активности учащихся. – М. : Педагогика, 1988. – С. 38–44.
5. Данилова Т. В. Архетипические корни притчи / Т. В. Данилова // Рациональность и семиотика дискурса / отв. ред. Б. А. Парахонский. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 59–73.
6. Дейк Т. ван. Вопросы прагматики текста / Т. ван. Дейк // Текст, аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики : сб. ст. – М. : Эдиториал URSS, 2001. – С. 90–167.
7. Добротворский С. Притча в древнерусской духовной письменности / С. Добротворский // Православ. собеседник. – 1964. – № 4 (апр.). – С. 316–410.
8. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М. : 1995. – С. 144–238.
9. Пихтовникова Л. С. Притча как жанр и как тип текста : проблема дефиниции / Л. С. Пихтовникова // Нова філологія. – № 2(11). – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – С. 216–224.

10. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Вінниця : Нова кн., 2009. – 272 с.
11. Товстенко О. О. Специфика притчи как жанра художественного творчества: Притча как архетипическая форма литературы / О. О. Товстенко // Вестн. Киев. ун-та. Сер. : Романо-герман. филология. – 1989. – Вып. 23. – С. 121–124.
12. Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащие, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XI. – М. : Прогресс, 1982. – С. 277–316.
13. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / Giles Fauconnier. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 398 p.
14. Nowak P. Konwencjonalny i konwersacyjny punkt widzenia w audycjach radiowych / P. Nowak // Punkt widzenia w tekście i w dyskursie / pod red. J. Bartminkiego, S. Niebrzegowskiej-Bartminkiej, R. Nycza. T. 19. – Lublin : W-wo Un-tu M. Curie-Sklodowskiej, 2004. – S. 285–301.
15. Piekot T. Prywatny i publiczny punkt widzenia w dyskursie wiadomości dziennikarskich / T. Piekot // Punkt widzenia w tekście i w dyskursie / pod red. J. Bartminkiego, S. Niebrzegowskiej-Bartminkiej, R. Nycza. T. 19. – Lublin : W-wo Un-tu M. Curie-Sklodowskiej, 2004. – S. 34–49.
16. Turner M. The Literary Mind: The Origins of Thought and Language / Mark Turner. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1996.

Статтю подано до редколегії
07.04.2011 р.